

## **Y.A. KOMENSKIY PEDAGOGIK QARASHLARI XUSUSIDA MULOHAZALAR**

**Shaydullayeva Kamola Shapulatovna**

Termiz davlat universitetining pedagogika instituti o'qituvchisi

### **ANNOTATSIYA**

*Tadqiqotda Yan Amos Komensiyning ta'lim faoliyati va nazariyasi, uning didaktik qarashlari yoritilgan. Shuningdek, buyuk gumanist pedagogning hayot yo'li, avlodlarga qoldirgan yuksak ilmiy xazinasida fikrlar bayon etiladi.*

**Kalit so'zlar:** Onalik maktabi, motamli va qahramonlik, pansofiya, chex birodarlari, tabula rasa, Buyuk didaktika.

### **ABSTRACT**

*The study examines the educational activities and theory of Jan Amos Komensky, his didactic views. It also tells the story of the life of the great humanist educator and the great scientific treasures that he left behind over the generations.*

**Keywords:** school of motherhood, mourning and heroism, pansophia, Czech brothers, tabula rasa, Great didactics.

### **АННОТАЦИЯ**

*В исследовании исследуются педагогическая деятельность и теория Яна Амоса Коменского, его дидактические взгляды. В нем также рассказывается о жизни великого педагога-гуманиста и о великих научных сокровищах, которые он оставил после себя из поколения в поколение.*

**Ключевые слова:** школа материнства, траур и героизм, пансофия, чешские братья, tabula rasa, Великая дидактика.

### **KIRISH**

Buyuk chex gumanist pedagogi, faylasuf Yan Amos Komenskiy 1592 yil 28-martda Nivnitsa shahrida tug'ilgan. Uning otasi Martin Komnadan edi, u yerda badavlat oila Slovakiyadan ko'chib kelgan. Qishloq nomidan Komenskiy familiyasi ketdi. Otam Chexiya (Bogemiya) birodarlar jamoasining a'zosi edi. Chex birodarlar sinfiy va mulkiy tengsizlikni inkor etdilar, zo'ravon kurashni rad etishni targ'ib qildilar, protestantizmni qo'llab -quvvatladilar va milliy mustaqillik huquqini himoya qildilar. 1604 yilda Komeniyga katta baxtsizlik keldi: epidemiya uning butun oilasini olib ketdi. Yetim qolgan o'smirni qarindoshlari Gvardiya shahriga olib ketishdi. Straznitsadagi chex birodarlar jamoasining maktabi, u talaba bo'lgan, juda yaxshi obro'ga ega edi. Bu maktab, boshqalar singari, xuddi shu sxolastik-dogmatik ruh

bilan singdirilgan edi, lekin birodarlik maktablari amaliy hayot uchun zarur bo'lgan bilim va mehnat ta'limi bilan ajralib turardi. 16 yoshida Komensiy Perov shahridagi lotin maktabiga o'qishga kiradi va uni muvaffaqiyatli tugatadi. Bu erda u katta sovg'alarni va ish qobiliyatini topdi. Yorqin qobiliyatlari tufayli yigit jamiyat hisobidan protestantlar oqimi hukmron bo'lgan Herborn universitetiga yuborildi. Ko'pgina chexlar bu erda qardoshlik maktablaridan o'tib, protestantizm ruhiga singib o'qishgan. Herborn Komensiyning dinshunoslik fakultetida o'qishni tugatgandan so'ng, Gollandiyaga yo'l oldi. U mashhur Heidelberg universitetida o'qishni tugatgan. Vataniga jo'nab ketishdan oldin, u oxirgi pulga N. Kopernikning "Samoviy sferalar konversiyasi to'g'risida" qo'lyozmasini sotib oldi va uyga ming kilometr piyoda piyoda yurishga majbur bo'ldi. Vataniga qaytganidan so'ng, Komensiy Perevdagi maktabni boshqarishni o'z zimmasiga oldi, birozdan keyin uni jamoa Fulnekda protestant va'zgo'yi etib tayinladi va u erda birodarlik maktabini ham boshqargan. Shu vaqtdan boshlab Komensiy hayotida yangi bosqich boshlandi. U maktabda katta ishtiyoq bilan ishlaydi, pedagogik asarlarni o'rganadi, maktabini yaxshilaydi. Yepiskopning yordamchisiga aylanadi, uylanadi, ikki farzandi bor. Tinch va baxtli hayot.

## **MUHOKAMA VA NATIJALAR**

Ammo 1612 yildan boshlab, Komensiy uchun ayanchli davr, adashish va azob - uqubatlar, to'la fojia boshlanadi. Uning ishini tadqiq qilganlardan biri Komensiy hayotini "motamli va qahramonlik" deb atagan. O'sha yili Chexiyaning Avstriya-Vengriya Gabsburglar imperiyasiga qarshi ozodlik kurashining boshida turgan protestantlar mag'lubiyatga uchradi va Komensiyning hayoti xavf ostida qoldi. Urush olovida boy kutubxonasi bo'lgan uyi yonib ketdi va vabo xotini va bolalarining hayotiga zomin bo'ldi. Komensiyning o'zi bir necha yil tog'lar va o'rmonlarda yashirinishga majbur bo'lgan. Bu yillar davomida u qardosh jamoani mustahkamlash uchun ko'p ishlarni amalga oshiradi. Ko'p o'tmay, Chexiyada katoliklik rasmiy dinga aylanayotgani e'lon qilindi va protestantlar mamlakatni tark etishga taklif qilindi. Vatan vatanparvarlari "Chex birodarlar" qochqinlarga aylanishdi. "Chexiya birodarlar" ning yuzdan ortiq jamoalari Polsha, Prussiya va Vengriyada tugadi. 1628 yildan 1656 yilgacha Komensiy va uning "chex birodarlar" jamoasi Lesnodan (Polsha) boshpana topdilar. Bu yillarda Komensiy jamoat etakchilaridan biriga aylandi, u ham gimnaziya rektori etib saylandi. Endi uning vazifalari Leszno maktabini boshqarishni ham, yosh o'quvchilarga g'amxo'rlikni ham o'z ichiga oladi. Bu erda u 1628 yilda chex tilida 19-asrda katta shuhrat qozongan mashhur "Ona maktabi" (1657 yilda birinchi marta nashr etilgan) kitobini yozgan, o'shandan beri u

ko'p marta qayta nashr etilgan. Komenesk mashhur "Tillarga ochiq eshik" (1631) darsligini yaratib, o'z nomini mashhur qildi. Bu bolalar ensiklopediyasining bir turi bo'lib, u til o'rgatishda haqiqiy inqilob qildi; quruq va tushunarsiz qoidalar o'rniga, ona va lotin tillarida turli bilim sohalaridan 100 ta kichik hikoyalarni taqdim etdi. Kitobga javob juda jonli edi, u darhol boshqa tillarga tarjima qilindi. Hamma joydan ko'plab tabriklar keldi. Kitob 17-18 asrlarda. deyarli barcha Evropa mamlakatlarida lotin tili darsligi bo'lib xizmat qilgan.

Komeniy muhojirlikda juda muhtojlikda yashaydi. U yana yaratgan oilaga muhtoj. Ammo uni vaqti kelib, vataniga qaytib, yo'qolgan tinchlik va quvonchini tiklash orzusi qo'llab -quvvatlaydi. Maktab va yoshlarning tarbiyasi vatan uchun baxtni qayta tiklashga yordam beradi. "Agar biz farovon, ko'kalamzor, gullab - yashnayotgan shaharlar, maktablar, turar -joylarga ega bo'lishni istasak, biz birinchi navbatda maktablarni tashkil etishimiz va jihozlashimiz kerak, shunda ular ilm -fan bo'yicha stipendiyalar va mashqlar bilan yashil rangga aylanadi va haqiqiy san'at va fazilat ustaxonalari qulab tushadi. tashqariga. "

Vataniga qaytib, Komensiy chex xalqiga mo'ljallangan "Didaktika" ni ishlab chiqara boshladi. Umid qilamanki, u qiyin yillarda yashab, avvaliga "Bogemiya jannatiga" nom berishni o'ylagan ishni qayta boshladi. 1632 yilda Leznoda Komensiy "Buyuk didaktika" deb nomlangan asosiy pedagogik ishini tugatdi, u hamma narsaga o'rgatish uchun universal nazariyani o'z ichiga oladi, dastlab chex tilida yozilgan va keyinchalik lotin tiliga tarjima qilingan. U o'zining yangi g'oyasi - "pansofiya" (pansofiya - hamma narsani bilish, universal donolik) haqida o'ylay boshladi. Ish rejasi e'lon qilindi, javoblar darhol kiritildi - bu ensiklopediya g'oyasi davr talablariga mos edi, Evropa mutafakkirlari o'rtasida munozaralar boshlandi; kimdir Komensiyga qo'shilmadi, kimdir uning fikrini ma'qullab qabul qildi. Kamenskiy pansofiyasining asosiy g'oyasi - yangi yuqori axloqli, bilimdon va mehnatkash insonni tarbiyalash. Komeniy turli mamlakatlarga taklif qilingan, uning pansofik g'oyalari va xristianlikning barcha oqimlarini birlashtirish istagi Evropa mamlakatlaridagi taniqli odamlarning e'tiborini tortgan. U takliflardan birini qabul qildi va jamoaning roziligi bilan Angliyaga ketdi, lekin bu erda aholi o'rtasida inqilobiy tartibsizliklar boshlandi va u mamlakatda qolishga jur'at eta olmadi. Kardinal Rishelining topshirig'iga binoan, u Frantsiyada pansofiya haqidagi ishini davom ettirishini so'radi. Komeniy Shvetsiyaga borishga qaror qiladi, chunki shvedlar "chex birodarlar" ga achinib, ularga moddiy yordam ko'rsatgan. 1642 yilda u Shvetsiyaga joylashdi, u erda lotin tilini o'rgatish va uning metodikasini yaratish bilan shug'ullanishdi. Istamay. Komensiy bu ishni ikkinchi darajali deb hisoblab ishga kirishdi. Uning uchun

asosiysi "pansofiya" edi, uning fikricha, xalqlar o'rtasida tinchlik o'rnatishga yordam berishi mumkin edi. Lekin biznesga kirishga majbur bo'lish kerak.

Gollandiyalik badavlat tadbirkor Komenskiy va uning do'stlariga moliyaviy yordam ko'rsatdi. Komeniy va uning oilasi Elbingda (Boltiq dengizi sohilida) joylashdilar. 1642 yildan 1648 yilgacha bo'lgan davrda u maktablarda amaliy foydalanish uchun mo'ljallangan bir qancha asarlar tayyorladi, jumladan "Tillarni o'rganishning eng yangi usuli". Bu ishda maktablarda hukmron bo'lgan tayyor xulosalar va qoidalarni yod olish o'rniga, o'qitishning yangi usuli keltirilgan. U quyidagilardan iborat:

- Boshida - misol, keyin qoida;
- Mavzu - va unga parallel ravishda so'z;
- Erkin va mazmunli rivojlanish.

Bu nafaqat o'sha vaqt uchun, balki ko'p yillar davomida rivojlanmagan va yangi bo'lib chiqdi. 1648 yilda "chex birodarlar" ning bosh episkopi vafot etdi va Komensiyga bu lavozim taklif qilindi. O'sha yili Komensiy jamoaning episkopi etib saylandi va Lesnoga qaytdi. Ko'p o'tmay, u Vengriyaga taklif qilindi, u erda birodarlikka homiylik va yordam ko'rsatildi. Jamiyat roziligi bilan Komensiy taklifni qabul qildi. U oilasi bilan Vengriyaga jo'nab ketdi, unga Sarosh-Patakda maktab ishini o'z g'oyalariga muvofiq qayta tashkil etish topshirildi. Bu erda u "pansofik maktab" yaratmoqchi edi. Garchi u o'z g'oyalarini to'liq amalga oshira olmasa ham, maktabda u hali ham ko'p narsani o'zgartirdi. Unda ta'lim uning darsliklari va didaktik kontseptsiyasiga muvofiq olib borilgan. Maktab ta'limini qayta tashkil etish jarayonida boshqa ko'plab asarlar qatorida "Pansofik maktab" va "Suratlardagi sezgir narsalar olami" yozildi. 1658 yilda "Suratlardagi dunyo" nashr etildi va tez Evropaning ko'plab mamlakatlarida tarqaldi. Bu birinchi darslik bo'lib, unda vizualizatsiya printsipli amalga oshirildi, so'zlar bilan o'rgatish ob'ektlar bilan, vizual tasvir bilan bog'liq. Ko'p tillarga tarjima qilinganligi sababli, u Evropaning turli maktablarida nafaqat lotin tili darsligi, balki ona tili sifatida ham qo'llanila boshlandi.

Komensiy Vengriyada bo'lgan yillarda, u metodik va umumiy pedagogik jihatdan yana 10 ga yaqin original asar yaratdi. U hatto o'z darsligini qayta tartibga solib, uni spektakl shaklida tuzdi, shogirdlar zavq bilan o'ynashdi. Bu orada Lesno jamoasining ahvoli ancha yomonlashdi. Jamiyat qulashining oldini olish uchun Vengriyadan Komensiy chaqirilgan. Biroq, Leszno 1656 yilda o'zini harbiy harakatlar markazida topdi. "Chexiya birodarlar" jamoasi parchalanib ketdi va Komensiy ham boshqalar kabi qochishga majbur bo'ldi. Uning uyi yonib ketdi va u bilan birga kitoblar va qo'lyozmalarning aksariyati halok bo'ldi. Komensiy sobiq badavlat

homiysi o'g'li bilan Amsterdamda boshpana topdi. 60 -yillarning boshidan beri. Komenskiy ko'p vaqt va kuchini tinchlik va xalqlar o'rtasidagi hamkorlik muammolarini, Chexiya Respublikasini ozod qilish harakatlarini rivojlantirishga bag'ishladi. Ammo shu yillar davomida u bir qancha asarlar yozdi, ba'zilari uning hayoti davomida nashr etilgan.

Ko'p sonli asarlarida: "Buyuk didaktika", "Umumjahon donoligining xabarchisi", "Odamlarning ishlarini tuzatish bo'yicha umumiy tavsiyalar", "Nur labirintlari va qalb jannatlari", "Tabiiy sovg'alar madaniyati to'g'risida" va boshqalar. Komensiy o'zining pedagogik nazariyasining asosi bo'lgan atrofdagi dunyo, inson, tabiat, inson faoliyati, inson jamiyati haqidagi qarashlarini izohlab beradi. Komensiy tabiat va insonning ilohiy kelib chiqishini tan oladi va ularga ilohiy sifatlarni ato etadi. Lekin Xudo tabiatdan ustun turmaydi, balki unda mujassamlashgan, tabiat haqidagi bilim hamma joyda izlanayotgan Xudoni topadi va Unga hurmat ko'rsatadi. Ilohiy yaratilishning eng yuqori cho'qqisi, "uni yaratuvchining eng toza namunasi" - bu inson. U "eng yuqori, eng mukammal va eng zo'r ijod" ("Buyuk didaktika"), bu makrokosmosdagi mikrokosmosdir. U ob'ektlarni bilish, axloqiy uyg'unlik va Xudoga bo'lgan muhabbat uchun yaratilgan. Xudo o'z qiyofasi va qiyofasida yaratgan odam o'zining fazilatlariga ega, u o'zgacha va cheksiz imkoniyat va moyilliklarni o'z ichiga oladi. Komensiyning bu bayonotida o'rta asrlarga qaraganda (odam tug'ilishidan yovuz va gunohkor deb e'lon qilingan) yangi, ilg'or va jasur nuqtai nazar mavjud. Tug'ilgandan boshlab, odamda hech qanday bilim va g'oya yo'q, uning aqli "tabula rasa", ya'ni. toza taxta, unga hali hech narsa yozilmagan, lekin oxir -oqibat yoziladi. Insonning bilimga bo'lgan intilishi tug'ma. Ruh ilohiy ruhning bir qismi sifatida idrok qilishga qodir. "Bizning miyamiz (bu fikrlar ustaxonasi) mum bilan taqqoslanadi, uning ustiga muhr bosilgan ... miya hamma narsaning tasvirini aks ettiradi, faqat dunyo o'z ichiga olgan hamma narsani qabul qiladi". Inson ongi "bilimga shunchalik sezilmas sezgirlik bilan ajralib turadiki, u tubsizlikka o'xshaydi", aqlning chegarasi yo'q ("Buyuk didaktika"). Bilishning bosqichlari. Bilish jarayoni sezishdan boshlanadi, chunki ongda ilgari sezilmaydigan hech narsa yo'q. Kognitivlikning keyingi bosqichi - hislar natijasida olingan materialni aqliy qayta ishlash, ong tahlil va sintez orqali umumlashtirganda va mavhumlashtirganda. Keyin ong "narsalar haqida o'z va boshqalarning fikrlarini sinab ko'radi". Agar bilim amalda qo'llanilsa va shu tariqa donolikka aylansa, bilim haqiqiy va foydali bo'ladi.

Shunday qilib, bilish bosqichlari:

hissiy bilish;

Umumlashtirish, mavhumlashtirish, ilmiy bilimlar;

Tushunish, amalda tekshirish, donolik.

Dunyo haqidagi bilimlarni birligi bilan tavsiflab, Komensiy quyidagi ketma - ketlikni ajratib ko'rsatdi: odam birinchi navbatda biror narsa borligini bilishi kerak (tanishish), keyin uning xususiyatlari va sabablari (tushunish) jihatidan nima ekanligini va nihoyat, qanday qilib bilishi kerak. bilimlarini ishlatish uchun ... Bundan kelib chiqqan holda, Komensiyning maktablar nimani o'rgatish kerakligi haqidagi fikri kelib chiqadi: 1) nazariyalar, 2) amaliyot, Shu tariqa, siz donishmandni tarbiyalashingiz mumkin, va donolik - hayot san'ati, ya'ni. Bilim dunyo haqida o'ylash uchun emas, balki insonga xizmat qilish, uning yordami bilan farovonlik va baxtga erishish uchun kerak. "Buyuk didaktika" dagi o'xshashlik sifatida Komensiy ko'pincha tabiatning o'ziga xos misollaridan foydalanadi. Komeniy haqiqiy demokrat edi, u hamma odamlar - boy va kambag'allar - tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirish, barkamol shaxs bo'lish imkoniyatiga ega bo'lishlarini himoya qilgan.

Tarbiya va ta'limning butun masalasini odamlarning ehtiyojlari belgilaydi. "Qachongacha biz ochlik va chanqog'imizni qondirishga intiladigan boshqa odamlar maktabiga, kitoblarga va sovg'alarga chanqoq bo'lamiz? Yoki biz abadiy, sog'lom tilanchilar singari, boshqa odamlardan turli xil insholar, kichik kitoblar, diktantlar, eslatmalar, parchalar va Xudo yana nimani bilishini so'raymizmi? " - dedi Komeniy. Demokratiya, gumanizm, milliylik - Ya.A. pedagogik nazariyasining eng muhim xususiyatlari. Komenskiy. O'qitish nazariyasi sifatida didaktikadan farqli o'laroq, Komensiy o'zining "Buyuk didaktikasi" ni hamma narsani hamma narsaga o'rgatish, aniq muvaffaqiyat bilan, tez, puxta o'rgatish, talabalarni yaxshi axloq va chuqur taqvodorlikka olib borishning universal san'ati deb ta'riflaydi. Komensiyning "buyuk didaktikasi" ta'lim nazariyasi doirasidan tashqariga chiqadi, bu aslida pedagogika, shu jumladan ta'lim va tarbiya. Bu bilim ota -onalar va o'qituvchilar, talabalar va maktablar, davlat va cherkov uchun zarurdir.

Maktab, uning maqsadi. Komensiy maktabni insonparvarlik ustaxonasi, gumanizm ustaxonasi deb ataydi. Bolalarga oilada emas, balki maktabda ta'lim berish maqsadga muvofiqdir. "Baliq uchun qafaslar, daraxtlar uchun bog'lar, yoshlar uchun maktablar bo'lishi kerak." Maktabning asosiy maqsadi umuminsoniy donolikni tarqatishdir. Umumjahon donolik maktabida hamma hozirgi va kelajak hayot uchun zarur bo'lgan hamma narsani o'rgatadi. Maktabda yoshlar axloqiy jihatdan yaxshilanadi, shuning uchun maktab insonparvarlik va haqiqiy insoniylik ustaxonasidir. Bu o'quvchilar mehnatga, hayotga tayyorgarlik ko'radigan muassasalar, bu "mashaqqatli mehnat ustaxonalari". Ammo maktab shunday ustaxonaga aylanishi uchun uni nafaqat fanlardan, balki axloq va taqvodan ham o'rgatish kerak. Ilmiy

ta'lim bir vaqtning o'zida odamning ongini, tilini va qo'llarini yaxshilaydi. Komensiy maktablarni yaratishda e'tiborga olish kerak bo'lgan aniq tamoyillarni aniqladi.

"Biz maktablarni shunday tashkil etishga va'da beramiz:

Hamma yoshlar ta'lim olishi kerak, balki Xudo aqlni rad etganlardan tashqari.

Yoshlar odamni dono, fazilatli, taqvodor qila oladigan hamma narsani bilib olardilar.

Ta'lim balog'at yoshidan oldin tugatilishi kerak.

Ta'lim juda oson va muloyimlik bilan, go'yo o'z -o'zidan - kaltak va zo'ravonlik va hech qanday majburlashsiz o'tishi kerak.

Yoshlar ko'rinadigan emas, balki haqiqiy, yuzaki emas, balki puxta bilim olishi kerak.

Ta'lim ko'p harakat talab qilmasligi kerak, lekin juda oson bo'lishi kerak. "

Ta'limda tashqi tartib ham o'rnatilishi kerak. Inson tarbiyasi va ta'limining butun tsikli, Komensiy rejasiga ko'ra, har biri olti yillik to'rt davrga bo'lingan.

Maktab tizimining bosqichlari:

- Onalik maktabi - bolalik uchun (6 yoshgacha);
- Ona tili maktabi, boshlang'ich maktab - o'smirlar uchun (12 yoshgacha);
- Lotin maktabi - yoshlar uchun (18 yoshgacha);
- Akademiya - etuklik uchun (24 yoshgacha).

Ona maktabi har bir uyda bo'lishi kerak, u uchun Komensiy "Onalar maktabi" uslubiy qo'llanmasini tuzdi - bu taqvodor ota -onalar, qisman o'zlari, qisman enagalar yordamida o'z farzandlariga qanday g'amxo'rlik qilishlari kerakligi haqidagi ko'rsatma. Komensiyning dono va insonparvar pedagogikasi o'z timsolini darhol topa olmadi. Uning ba'zi asarlari o'qituvchining hayoti davomida e'tirofga sazovor bo'ldi va keng tarqaldi, bu uning ismini mashhur qildi. Ammo tez orada dunyo uning qabrini unutganidek, uni ham unutdi va butun dunyo bo'ylab tarqoq va tarqoq, ta'qib va yashirin bo'lgan asarlari hujumkor hujumlarga uchradi. Ikki yuz yil davomida shunday bo'lgan.

## **XULOSA**

XIX asr Komensiyning qayta kashf etdi va uning fikrlari nafaqat dunyo bo'ylab tarqaldi, balki keng qo'llanildi. Komensiyning asarlari daho deb tan olindi va uning o'zi ham insoniyatning eng buyuk mutafakkirlaridan biri edi. O'shandan beri Komensiyga bo'lgan qiziqish o'zgarmadi, har bir yangi avlod o'qituvchilari undan dono fikrlar va maslahatlar topadilar va maktab ularga ochilgan va o'z hayotiga kirgan eng yaxshisini saqlab qoladi. Asrlar mobaynida odamlar uning qanchalik to'g'ri ekanligini tan oldilar, tarbiyani hayotni o'zgartirish, umuminsoniy uyg'unlikka

erishish uchun ishlatmoqchi bo'lishdi. Komenskiyning pedagogik g'oyalari hayoti bugun ham davom etmoqda. Dunyo "umumbashariy baxt va quvonchni targ'ib qilishni to'xtatmagan va ular uchun kurashishdan charchamagan" odamga ta'zim qiladi.

### **REFERENCES**

1. Komenskiy Ya.A. Ajoyib didaktika. M., 1955 yil
2. Konstantinov N.A., Medinskiy E.N., Shabaeva M.F. Pedagogika tarixi. M., 1982 yil
3. Lordkipanidze D.O. Yan Amos Komensiy, tahr. 2, M, Pedagogika, 1970 yil
4. Nipkov K.E. "Yan Komensiy bugun" "Glagol", Sankt -Peterburg 1995 yil
5. Piskunov A.I. "Chet el pedagogikasi tarixi bo'yicha kitobxon". - M.: Ta'lim, 1981.
6. Komenskiy Ya.A. "Buyuk didaktika". - Sevimli. ped. Op. M., Uchpediz, 1955 yil.
7. Konstantinov N.A., Medinskiy E.N., Shabaeva M.F. "Pedagogika tarixi". - M.: Ta'lim, 1982.
8. "Komenskiy Ya.A. Tanlangan pedagogik asarlar ". T.2. - M.: Pedagogika, 1982.
9. Klarin V.M., Djurinskiy A.N. "Ya.A. Komeniy, D. Lokk, J.-J. Russo, I.G. Pestalotsi ". - M.: Pedagogika, 1988.
10. Piskunov A.I. Chet el pedagogikasi tarixi bo'yicha o'quvchi. M., 1981 yil